

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПАРУБІЙ Уляна Юріївна

УДК 398.47(=161.2)-029:7+2-135]:81'372](043.3)

**УКРАЇНСЬКА ЗАМОВЛЯЛЬНО-ЗАКЛИНАЛЬНА ПОЕЗІЯ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ТА ПОЕТИКА ЖАНРУ**

Спеціальність 10.01.07 – фольклористика

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Гарасим Ярослав Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор
кафедри української фольклористики
імені Філарета Колесси.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Івановська Олена Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри фольклористики;

кандидат філологічних наук
Коваль-Фучило Ірина Мирославівна,
Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України,
старший науковий співробітник
відділу української
та зарубіжної фольклористики.

Захист відбудеться 5 грудня 2019 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 17.

Автореферат розіслано _____ листопада 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

Крохмальний Р. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Замовляльно-заклинальна поезія – один з найдавніших поетичних жанрів народної культури, який своїм корінням сягає сивої давнини, водночас залишаючись актуальним і сьогодні. Не змінилися й функції творів жанру: вплив на фізичний і духовний стан людини, особливості її життя у родині і суспільстві, зокрема веденні господарства, захисті від природних стихій тощо.

У парадигмі народної словесної культури замовляння є одним із центральних жанрів, адже у своєму побутуванні об'єднує не лише текстову форму, а й світоглядні основи, вірування, ритуальні дії, мову. Закономірно, що до теми замовлянь часто зверталися не лише фольклористи (М. Грушевський, І. Франко, Ф. Колесса, В. Петров, М. Новикова, В. Давидюк, О. Лабащук), а й етнологи (О. Босий, А. Темченко). За своїм впливом та дією замовляння входять у сферу сугестології і психотерапії, народної медицини, про що свідчать дослідження сучасних вчених (З. Болтарович, І. Ігнатенко).

Зацікавленість дослідників різних галузей замовляннями доводить, що потребують уваги питання функціонування цих творів, районів їхнього поширення, ролі й місця в контексті замовляльно-заклинальної традиції, а також семантики, механізму текстоутворення, виокремлення структурних елементів, мовно-поведінкових моделей тощо.

Багатогранність семантики замовлянь вимагає від дослідника, який намагається простежити значення окремих образів та смислову логіку побудови тексту, розуміння зв'язку замовлянь з іншими явищами народної культури, зокрема побутом, звичаями та обрядами. Відтак, замовляльний текст можна розглядати як багаторівневу систему смислів, які часто завуальовані і трансформуються залежно від контексту обрядової ситуації, хоча інколи виходять за межі тексту. Таким чином, значення окремих образів може бути з'ясовано в результаті порівняльного аналізу різних явищ народної культури, а це передбачає використання наукових напрацювань з теорії фольклору, етнології та етнолінгвістики.

Актуальність дослідження зумовлена також значним ареалом побутування замовляльно-заклинальної традиції, що засвідчують численні публікації текстового матеріалу, зокрема збірник «Полесские заговори (в записях 1970–1990-х гг.)», публікації А. Шкарбана, В. Мойсієнка, В. Галайчука, І. Гунчика, а також власні записи та експедиційні матеріали Кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси з Волині, Західної Бойківщини, Гуцульщини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української фольклористики імені акад. Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка й узгоджено з науковими програмами та навчальними планами

кафедри. Робота відповідає проблематиці й входить у дослідницьку парадигму наукової теми «Фольклор і література: точки дотику, динаміка розвитку і взаємодії» 0119U002393).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – на матеріалі текстів замовлянь виокремити структурні моделі, проаналізувати поетичні особливості замовлянь, простежити тенденції побутування та стан збереження замовляльно-заклинальної традиції.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- вивчити стан збереження традиції;
- проаналізувати наукові джерела, що важливо для вибору методів аналізу структури тексту;
- дослідити наративність замовляльних текстів;
- описати наративні моделі у замовляннях;
- виокремити просторово-часові матриці у творах жанру;
- витлумачити семантику образів замовлянь;
- з'ясувати «поведінку» формул-кліше у замовляннях.

Об'єктом дослідження є переважно лікувальні замовляння, що становлять найбільшу тематичну групу. До уваги беруться й скотарські замовляння, оскільки традиція дозволяє застосовувати одне й теж замовляння для лікування людини і тварини.

Предмет дослідження – роль і значення структурних моделей та їхніх елементів у текстах замовлянь; встановлення смислової взаємодії образів для витлумачення їх значення та схеми трансформації з одного типу образності в інший, визначення динаміки змін у межах побутування живої традиції.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети й завдань використано *порівняльно-історичний метод*, який дав змогу виявити спільні й відмінні елементи в замовляннях та інших жанрах фольклору, визначити генетичну спорідненість спільних явищ, а в поєднанні із *семантичним методом* розкрити значення окремих образів та проаналізувати явище синонімічних і зворотних замінів.

Структурно-семіотичний (нاراتивний) метод сприяв виявленню структурно-смислових зв'язків у замовляннях та опису структурних моделей. Застосування *методу прагматичного аналізу* дало змогу з'ясувати суб'єктно-об'єктні відношення в текстах замовлянь.

Комплексний характер дослідження зумовив застосування й *методу інтерв'ю*, який найчастіше використовується для збору та фіксації фольклорного матеріалу. Жива розмова й опитування респондентів передбачають використання *етнографічного методу*, який дав можливість побачити контекст побутування народнопоетичного тексту, пояснити причини й умови виникнення фольклорних явищ. Для аналізу фольклорного й етнографічного матеріалу застосовано також *статистичний метод* та

метод картографування, що допомогло більш точно побачити стан збереження та розповсюдження традиції.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертації вперше в українській фольклористиці застосовано наукові засади французької семіотичної школи для аналізу традиційного обрядового фольклору, що дало змогу ствердити наративність замовлянь і виокремити наративні моделі. Відтак, описано відмінності суб'єктно-об'єктних відношень у межах замовляльного тексту та обряду, схарактеризовано трансформації фольклорного образу від міфологічних уявлень до поетичних формул, а також простежено варіативність текстів окремих «фольклорних діалектів».

Практичне значення одержаних результатів. Положення та висновки дисертації можуть бути використані у дослідженнях з теорії та поетики фольклору; розробці лекційних курсів із фольклористики, етнології, краєзнавства у школах та вищих навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, положення і висновки, що складають суть дисертації і виносяться на її захист, здобувач отримала та сформулювала особисто. Одноосібно здійснено пошук, аналіз та опрацювання літературних джерел, оформлення табличних та картографічних даних, а також текстів усіх статей.

Картографічні дані базуються на основі особистих фіксацій текстів та інтерв'ю у 59 селах Західної Бойківщини, для ілюстрації наукових положень залучено особистий матеріал і з інших регіонів України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертації апробовано у доповідях на таких наукових конференціях: Українсько-польська конференція «Психологічні проблеми суспільства епохи трансформації» (19–21 вересня 2003 р., Львів); Всеукраїнська науково-практична конференція «Микола Костомаров і Пантелеймон Куліш та актуальні питання української фольклористики (до 190-ліття від дня народження М. Костомарова і 110-ліття від дня смерті П. Куліша)» (20–21 червня 2007 р., Львів); IV Міжнародная науковая фольклорна-етнолінгвістичная конференция, посвященная 115-годовщине с дня рождения Р. Шырмы «Фольклорная спадчына Р. Шырмы і Г. Цітовіча: вопыт збіральніцкай, навуковай і папулярызатарскай дзейнасці ў кантэксте праблем адраджэння традыцыйнай культуры вёскі» (29–30 листопада 2007 г., Мінск, Білорусь); Всеукраїнська науково-практична конференція «Світові виміри української культури» До 95-річчя від дня народження Григорія Нудьги (30 січня 2008 р., Львів); Міжнародна наукова конференція IV Оломоуцький симпозиум українців «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури» (28–30 серпня 2008 р., Оломоуц, Чехія); Треті Колессівські Читання «Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (до 140-річчя від дня народження Філарета Колесси)» (20–22 жовтня 2011 р., Львів); Міжнародна наукова конференція «Лемки,

бойки, гуцули, русини – історія, сучасність, матеріальна та духовна культура (з нагоди 120-ї річниці заснування Словацького національного музею)» (14–15 червня 2013 р., Свидник, Словаччина); П'яті Колессівські Читання, приурочені 115-й річниці початку звукового документування фольклору в Галичині (22–23 жовтня 2015 р., Львів).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у семи наукових публікаціях, чотири з яких вміщено у фахових виданнях ДАК України. Три статті опубліковано у закордонних виданнях.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (199 позиції). Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінки, з них 159 сторінок – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет та завдання, окреслено методи, наукову новизну, практичне значення й апробацію результатів дисертації.

Перший розділ «Українська замовляльно-заклинальна поезія у публікаціях та наукових дослідженнях» складається з трьох підрозділів: *«Історіографія видань та публікацій замовляльно-заклинальних текстів»*, *«Наукове вивчення української замовляльно-заклинальної поезії»* та *«Проблема жанрової дефініції текстів замовляльно-заклинальної поезії»*.

У *першому підрозділі* оглянуто видання, в яких було опубліковано тексти замовлянь. Це дало змогу ствердити, що перші згадки про використання текстів та застосування магічної практики зібрано у літописах та судових актах. Оглядаючи жанри усної словесності, І. Срезневський уперше подав тексти замовлянь від укусу змії та головного болю. Надзвичайно важливими є збірники текстів П. Чубинського та П. Єфименка, які й сьогодні залишаються основним джерелом для дослідників творів цього жанру. Огляд фіксацій текстів у наукових журналах, збірниках наукових праць свідчить – сьогодні надзвичайно актуальним є видання корпусу українських замовлянь.

Другий підрозділ «Наукове вивчення української замовляльно-заклинальної поезії» містить огляд основних праць українських та зарубіжних учених та висвітлення їхніх принципів характеристики замовлянь. Перші наукові дослідження жанру починаються паралельно зі збором фольклорного матеріалу у другій половині XIX століття і пов'язані з працями представників міфологічної школи у фольклористиці П. Єфименка та П. Іващенка. За висновками В. Петрова, які він виклав у статті «Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народнопоетичного циклу)», ці вчені «приписували заговорам релігійне походження. Вони пов'язували їх з

релігією язичницьких часів, з розвиненою язичницькою мітологією, з етапом розвитку фольклору, коли вірування набули характеру міту й перекази вже одяглися в убрання епосу. Відповідно до основних тенденцій школи, вони трактували заговори як продукт розвинених релігійних культів, як залишки язичницької релігії, зараховували заговори до числа т. зв. епічних видів усної словесності».

Новий етап у дослідженні творів жанру пов'язаний із постаттю О. Потебні, котрий як прибічник психологічної школи вважав, що в основі форми замовлянь лежить двочленність, базована на порівнянні («як, так»), яке є формою і способом пізнання. Така структура замовляння, на думку вченого, є ще й ознакою його форми. У ці часи формуються і принципи порівняльно-історичної школи, яких у своїх подальших працях дотримувався П. Єфименко.

Нинішній етап студій над замовляннями свідчить про дещо іншу методологію дослідження жанру, яка сприяє конкретизації його ознак, науковому підтвердженню самостійності в системі жанрів українського фольклору, а деякі вчені навіть виокремлюють замовляння в окремий вид усної словесності: магичні формули (Р. Кирчів), okazionalna поезія (І. Гунчик), заклинальна поезія (В. Харитонова). Дослідження науковців останніх десятиліть спрямовані, здебільшого, на розкриття питання побутування та функціональних особливостей замовляльних текстів.

У третьому підрозділі *«Проблема жанрової дефініції текстів замовляльно-заклинальної поезії»* розглянуто проблему виокремлення жанрових різновидів магичної поезії в контексті теорії жанрів. Головну увагу зосереджено на аналізі основних принципів класифікації творів жанру, що дало змогу також звернути увагу на рівні взаємодії замовляльних текстів з іншими жанрами фольклору. У роботі більш докладно викладено класифікаційну концепцію замовляльних текстів В. Харитонової, яка й стала основою відповідного термінологічного апарату в дисертації.

Другий розділ «Структурні особливості та нарративні моделі текстів замовляльно-заклинальної поезії» складається з чотирьох підрозділів: *«Методологічні принципи структурної характеристики текстів замовляльно-заклинальної поезії»*, *«Основні положення теорії нарративності та структурної семантики»*, *«Нарративність у текстах замовляльно-заклинальної поезії»*, *«Просторово-часові особливості текстів замовляльно-заклинальної поезії»*.

У першому підрозділі проаналізовано науковий доробок учених у висвітленні питання структурного опису замовлянь. Найбільш поширеним і умовно «простим» є композиційний принцип. Прибічники цього методу, зокрема Є. Кагаров, пропонували описувати структуру замовляльних текстів, виокремлюючи зачин, епічну частину, ліричну частину, містичні імена та замикання. Подібний підхід до структури бачимо у працях І. Чернова, котрий, враховуючи молитовні елементи, виокремив дві

композиційні групи, які й формують текст замовляння: ядро та обрамлення. Таким чином, елементи обрамлення (молитовний вступ, зачин, закріпка, молитовне закінчення) можуть бути факультативними. За умови їхньої відсутності ядро як основний композиційний елемент і є замовлянням.

Семантичний принцип аналізу структури замовляльних текстів, які обґрунтували Т. Агапкіна та А. Топорков, передбачає виділення певної інваріантної формули, яка допомагає окреслити корпус семантично споріднених текстів різних слов'янських народів.

В. Харитонова слушно вказала на взаємозв'язок між текстами різного обсягу та їх функціонуванням. Її спостереження доводять, що такі тексти інколи можуть побутувати як рівноправні та взаємозамінні в окремих ситуаціях або один і той самий текст може використовуватися за різних обставин. Це сприяло окресленню питань ролі тексту в обрядовій ситуації, принципів організації самого тексту, а також їх класифікації.

Як бачимо, розглядаючи в такому контексті практичний матеріал, дослідниця виділила численні мікротексти, які можуть бути залучені у великі обрядові комплекси, де виконують функцію оберегів або замовлянь. Самі ж мікротексти, на її думку, різняться між собою, а тому їх можна поділити на дві групи, кожна з яких ґрунтується на певній синтаксичній структурі. Текстами першої групи є синтаксично незавершені, відкриті конструкції, другої – синтаксично закриті, завершені і самодостатні.

Окрім мікротекстів, у замовляльно-заклинальній традиції активно використовують словесні макротексти. Згідно з усталеною термінологією одну групу макротекстів можна визначити як *заклинання*, іншу як *замовляння*.

Отже, класифікація макротекстів замовляльно-заклинальної традиції побудована на поділі мікротекстів. Аналіз заклинань і замовлянь показує, що ядро усного макротексту становить певний мікротекст, більше чи менше розповсюдження якого спричинило вербальне макроутворення. Таке розуміння традиції не заважає бачити мікротекстову смислову частину («ключове слово») в будь-яких за об'ємом текстових одиницях. Смисл одного великого тексту (заклинання чи замовляння) часто можна звести до однієї замовляльно-заклинальної паремії чи формули.

При дослідженні структури текстів оказіонально-обрядового фольклору сучасний фольклорист І. Гунчик окреслив систему апелятивних і експлікативних інваріантних одиниць, які лежать в основі формульної побудови будь-якого варіанта замовляльного тексту. За його спостереженнями, апелятивні інваріантні одиниці безсюжетні, а експлікативні – бувають двох типів: безсюжетні та сюжетні. Дослідник вважає, що до апелятивних одиниць безсюжетного типу належать десять формул: *звернення, побажання, прохання, зсилання, запрошення, гадання,*

вимовляння, обдаровування, величання, страхання. Склад безсюжетних експлікативних одиниць такий самий, але вони мають описовий характер. До сюжетних експлікативних одиниць належать: *суб'єкт, об'єкт, рух, стан, дія, мовлення.*

Другий підрозділ характеризує основні положення теорії наративності та структурної семантики, представлені розробками А.-Ж. Греймаса. Також обґрунтовано місце наративності у замовляннях, основна ознака якої полягає у зміні стану. Відомо, що «з точки зору структуралізму тексти називаються наративними, якщо те, що зображується в них, має часову структуру і містить зміну ситуації, стану» (В. Шмід). Саме поняття «зміна стану» як ключове для вузького та широкого розуміння наративності є набором властивостей, характерних для того чи іншого персонажа чи зовнішнього становища в певний момент. Аналіз наративності визначив прагнення А.-Ж. Греймаса до виокремлення елементарних семантичних структур, які генерують усі типи нарації.

Вихідним пунктом концепції А.-Ж. Греймаса є питання способу утворення безкінечної кількості текстів з обмеженого репертуару семантичних одиниць. Аналіз таких одиниць розпочинається з розпізнавання сем, які утворюють члени основних опозиційних структур (наприклад, добро і зло, присутність і відсутність).

А.-Ж. Греймас писав про два рівні класем: це актанти (суб'єкти дії) та предикати (інтегруючі одиниці: функції і кваліфікації). Елементарна семантична оповідь повинна складатися з пари цих семантичних елементів. Актанти реалізуються як наративні ролі, що приписуються конкретним акторам (персонажам оповіді), предикати – як конкретні дії і властивості. Один актант може маніфестувати себе за допомогою різних акторів, а один предикат – у різних діях, наближених з погляду наративної функції (наприклад, угода, пошук, боротьба). Є й навпаки – один актор, який, представляючи різних персонажів, виконує різні дії, може поєднувати кілька актантів. Таких актантів шість: адресант, адресат, суб'єкт, об'єкт, помічник та опонент. Усі вони становлять основу актантної моделі – так званої структури відношень, якої досягнуто між актантами. На думку А. Греймаса, наратив є значущим цілим, адже його можна охопити мовою такої структури. У моделі наративу А. Греймаса актанти й актантні відношення є елементами глибинної структури, котра складається із синтаксично-структурних представлень, що визначають значення наративу і перетворюються в поверхневу структуру. Глибинна структура – це певний абстракт, макроструктура, що лежить в основі наративу та охоплює чотири основні терміни, пов'язані відносинами супозиції та суперечності – так званий семантичний (семіотичний) квадрат.

Крім акторіальних відношень, поверхневу структуру описують два інші види впливу, які визначають сюжет, – це місце і час, які А. Греймас характеризував як ізотопи часу та місця.

У третьому підрозділі – «Наративність у текстах замовляльно-заклинальної поезії» – обґрунтовано наявність наративності в текстах замовляльно-заклинальної поезії. За спостереженнями В. Кляуса, «в будь-якому замовляльно-заклинальному тексті існує розповідна сюжетна структура тексту, нехай навіть у згорнутому вигляді, але така, що легко відтворюється з акціонального ряду, відомих вірувань та інших даних, і яка має, як мінімум, такі елементи: дія, суб'єкт дії (ми називаємо його персонажем), місце дії в широкому значенні». Такі твердження дали змогу литовській дослідниці Д. Вайткявічене окреслити трансформаційну модель, характерну для литовських замовлянь. Змінивши (модифікувавши) звичне для нас розуміння суб'єкта, фольклористка виносить в основу трансформаційної моделі об'єктну бінарну опозицію, в якій здоров'я – ціннісний об'єкт, а на протилежному полюсі залишається хвороба як антиціннісний об'єкт.

На думку Д. Вайткявічене, замовляльні тексти можна сприймати як реалізовані чи потенційні трансформації, під час яких змінюється стан суб'єкта (хворого). Початкова ситуація замовляння виглядає так: суб'єкт тісно пов'язаний з хворобою (і потребує здоров'я). Фінальна ситуація – суб'єкт відділений від хвороби (і пов'язаний зі здоров'ям).

Здоров'я і хворобу можна формалізувати як два об'єкти з протилежним змістом: ціннісний і антиціннісний об'єкти. Суб'єкт замовляння (хворий), завдяки зв'язку з ціннісним об'єктом має можливість під час акту замовляння пройти усі чотири фази:

(1) хвороба; (2) нездоров'я; (3) нехвороба; (4) здоров'я.

Отже, маємо такі актантні ролі у замовляннях: суб'єкт (S) – це людина, яка захворіла. Отже, місце перебування хвороби – людина. Дія тексту спрямована на суб'єкт – *це реципієнт, на якого звернено вислів*. У результаті трансформації він одужує. На текстовому рівні дія тексту однак часто спрямована на антиціннісний об'єкт (O_{neg}) – хворобу або ціннісний об'єкт (O_{poz}). Хвороба в замовляннях змальована як цілком тілесна і матеріальна істота і може виступати в ролі адресата – *особа, до якої звертаються*. У ролі адресата можуть бути і помічники, однак вони переважно допомагають відправникові тексту (адресантові) або мають забезпечити дію тексту. У лікувальних замовляннях адресантом (відправником тексту) є переважно людина, яка промовляє замовляльний текст і є безпосереднім виконавцем обрядової дії.

Важливим аспектом досліджуваної проблематики є суб'єктно-об'єктні відношення учасників оказіонально-комунікативного акту, які охоплюють і відповідні особливості тексту в процесі ритуальної комунікації.

Проблему адресата й адресанта ритуальної комунікації всебічно проаналізував А. Байбурін, погодившись з тезою К. Сарингулян, котрий зауважив, що однією з ознак ритуальної комунікації є злитість адресата й адресанта. Це стосується передусім ритуальної комунікації, коли відправник промовляє текст нечутно – так зване шептання. На думку

останнього, саме відправник є реальним отримувачем інформації. Однак не одним. За його спостереженнями, у ритуалі виявляються й мотивовані адресати (персонажі, об'єкти). Розмежування реальних і мотивованих адресатів важливе для розуміння загальної картини ритуальної комунікації.

Отже, відправником тексту в межах ритуальної ситуації є той, хто вимовляє певний текст, у якому найчастіше виступає у ролі адресанта. Реципієнт – це «той», на кого спрямована дія тексту. Зауважимо, що на текстовому рівні реципієнт може виражатися і як S, і як O_{neg} , і як O_{poz} . У центрі обряду завжди буде S (безпосередньо чи опосередковано).

Конкретизація суб'єктно-об'єктної специфіки текстів замовляльно-заклинальної поезії сприяє не лише композиційній характеристиці, а й більш чіткому виокремленню нарративних моделей.

Аналіз текстів замовлянь довів, що є повна і неповна нарративні моделі. У текстах з повною нарративною моделлю можна виділити два типи трансформації. Перший тип передбачає відокремлення негативного об'єкта від хворого, а другий – знищення негативного об'єкта. У текстах з неповною нарративною моделлю основну роль відіграє знахар або міфічний персонаж.

В результаті дослідження з'ясовано, що відповідним тематичним групам замовлянь характерні певні різновиди нарративних моделей.

У четвертому підрозділі *«Просторо-часові особливості текстів замовляльно-заклинальної поезії»* простежено характерні моделі опису простору.

Чинник космогонічної орієнтованості дав можливість зазначити, що в замовляннях реалізується кілька просторових моделей, одна з яких цікаво описує «універсальну модель світу (В. Топоров).

Образ «світового дерева» часто простежується у замовляннях від укусу змії, причому його семантика в межах просторових характеристик однозначна. Окрім опису універсальної моделі світу, він формує також поняття центру світу, вихідної точки або центру загалом. Ці поняття часто відображено в образі дуба чи яблуньки. Поряд із деревом є й інші об'єкти (камінь, стовп, церква, престол, стілець, стіл), які разом формують єдиний семантичний комплекс.

У замовляннях простір має й інші параметри. Як зауважував С. Шиндін, у деяких замовляннях простір постає фоном завдяки переміщенню героя, тобто організовується навколо осей такого переміщення. Це переміщення має два «напрямки»: один описує рух героїв до місця здійснення ритуалу, а інший відображає ідею відвідин чужого світу з метою зцілення чи гарантією життя.

Часові характеристики у замовляннях виявляються як у конкретних назвах (називаннях), так і мовних конструкціях. Загалом, аналізуючи часові особливості текстів замовлянь, зауважимо, що говорити про час, який

здебільшого є минулим або теперішнім, досить непросто. Основна особливість часу в замовляннях – замкнутість, яка, за словами І. Зварича, характеризується відсутністю зв'язку між зовнішнім світом і внутрішньою реальністю замовляння, оскільки саме замовляння моделює весь цей світ, а відтак провокує розмежування внутрішньотекстового часу та часу виконання обряду (промовляння тексту).

У третьому розділі – **«Поетика замовляльно-заклинальної поезії в трансформаційному та функціональному аспектах»** – висвітлено питання формульності замовлянь.

Перший підрозділ *«Формульність як проблема фольклористичної генології»* містить докладний огляд підходів до розуміння питання формульності фольклорного тексту, зокрема зазначено, що місце формул у текстах магічної поезії потребує спеціального розгляду, що значною мірою спричинено їх амбівалентною природою. Як зазначив Г. Мальцев, «з одного боку, будучи частиною словесної тканини тексту, вона є його інтегральною частиною, композиційним компонентом, елементом поетики тексту. З іншого боку, формула як базовий елемент традиції, за своєю природою не пов'язана з жодним конкретним текстом, тобто використовується при побудові різних текстів. Тож вона перебуває на перетині традиції і тексту, є посередником між ними як двома пов'язаними реальностями».

Проаналізований ілюстративний матеріал дає підстави в межах тексту виділити певні типи текстотворчих формул, а також, враховуючи умови обрядової ситуації, досвід виконавця, «перенести» ті ж формули в розряд мікрожанру та описати їх функціональні ознаки. Замовляльно-заклинальні формули, які формують поняття «мікрожанру», виконують такі функції: магічну; моделюючо-ситуативну із вказівкою до дії; поетикальну; проєктивну (формула як «мікрожанр» проєктує традицію на текст – у формулах традиція знаходить своє втілення). Однак, якщо розглядати формулу як елемент фольклорного твору, то загалом вона зберігає усі функції «мікрожанру» та набуває додаткових: структуротворчої та сюжетотворчої; виконує функцію опорних точок, які маркують текст у певній структурній послідовності та допомагають відтворювати його; концентрують у своїй суті певні семантичні значення, реалізуючи «закон збереження думки», який описав ще О. Потебня; сприяють утворенню поетичних фігур та фольклорних явищ (поетичний синтаксис, явище варіативності тощо). Таке статусне взаємоперетікання формульних елементів робить можливими структурні трансформації, які відображуються й на поезиці замовлянь.

Розгляд окресленої вище проблеми став основою другого підрозділу *«Функціонально-семантичні особливості формул у замовляльно-заклинальних текстах»*.

Формульна основа текстів сприяє виокремленню семантичних формул-кліше, які приховують механізм трансформації фольклорної образності. За

спостереженням науковців, фольклорний стиль формують такі основні види образів: міфологічні, образи-символи, поетичні образи (Я. Гарасим). Оскільки така конкретність часто не дозволяє пояснити дослідникам окремі фольклорні явища, І. Денисюк вів мову не про певні образи, а про типи образності, які впливають на фольклорний стиль і дають змогу більш широко й різнобічно схарактеризувати поетичні особливості окремих народнопоетичних жанрів. Отже, науковець виділив такі типи образності: постійні епітети, порівняння, метафори, усталені засоби поетичного синтаксису – так звані *loci communes* (загальні місця); рідкісні гіперметафоричні утворення, що їх можна назвати *loci raritates*; слова і словосполучення, які виконують роль символів.

Саме таким «рідкісним гіперметафоричним утворенням» чи яскравим прикладом семантичної формули є формула «уроки на сороки», дослідження семантичного значення якої дало змогу проаналізувати шлях перетворення міфологічних уявлень про відьму (вона може перетворюватися на сороку й вилітати у комин); сербську *вештицю* (зловісний птах, який може говорити) – сороку, яка, за легендою, виникла зі слини диявола, у поетичну формулу й окреслити певне семантичне поле, в якому перебуває й дитяча забавлянка «Сорока» (Сорока-ворона діткам кашку варила...). Через семантичну спорідненість і смислові зв'язки, на думку В. Коршункова, сороку можна пов'язати і з чарівницею-перевертнем, яка перетворювалась у бабу-повитуху і забирала плід у вагітних жінок. Неабияке значення в цьому контексті має й обряд «бабина-каша», який перегукується зі забавлянкою «Сорока». Отже, такі способи кодування інформації визначають семантичне поле формули «уроки на сороки», яка сьогодні в текстах замовлянь несе суто поетичне навантаження, оскільки має ідеальну ритмічну форму, а також виражає окремі принципи естетичного впливу, які О. Потебня назвав «законом збереження думки», а Отто Ранк «економією думки».

Розвідки в царині функціонування та збереження замовляльно-заклинальної традиції сприяли розумінню формульної природи текстів замовлянь, а також виокремлення формульних елементів у самих замовляннях.

Аналіз стану збереження локальної традиції Західної Бойківщини дав підстави переконатися в тім, що функціонування однотипних текстів підтверджує теорію «фольклорних діалектів» та свідчить про ареальне розповсюдження певних явищ у межах однієї етнографічної групи. Аналіз дев'яти варіантів замовлянь від вроків засвідчив «ідею синонімічних і зворотних замінів». Аналіз варіативних змін у межах різних фольклорних зразків дозволяє зрозуміти механізм функціонування, збереження та змінності тексту.

ВИСНОВКИ

Замовляльно-заклинальна поезія становить особливу сферу побуту українців – магічну реальність, яка є частиною життя і сьогодні. Попри великий цивілізаційний стрибок, і в епоху новітніх комунікаційних технологій людина відчуває потребу в іншій надреальній комунікації через віру в силу слова та її здатність змінити реальність. Те, що колись здавалося чаклунством (перший автомобіль, телефон, літак, комп'ютер, Інтернет і т. д.), сьогодні є невід'ємною реальністю, свідченням великих відкриттів та досягнень. Водночас попри це залишається якась певна недосяжна межа, за яку людина не може заглянути. І з цього всього «магічного» досвіду незмінним і незбагненим залишається віра, захована в християнську й народну молитву, замовляння, обряд на добро тощо.

Наукове зацікавлення замовляннями спостерігається з початку XIX століття. Одним із перших твори цього жанру розглянув І. Срезневський в огляді пам'яток усної словесності – він фактично розпочав фіксацію та вивчення замовлянь. Протягом наступних десятиліть замовляння з'являються в різних виданнях, хоча є лише кілька публікацій корпусу таких текстів – це перший том матеріалів етнографічно-статистичної експедиції в південно-західні регіони, які видав П. Чубинський (близько 146 текстів) та велика збірка українських замовлянь П. Єфіменка. Сучасний дослідницький період представлено працею російських вчених – це збірка замовлянь з етнографічного Полісся, яка стала результатом експедицій Відділу етнолінгвістики та фольклору Інституту слов'янознавства АН СРСР. Для нас вона цінна 300 текстами замовлянь з території українського Полісся. 1990-ті роки відзначились публікаціями нового фольклорного матеріалу здебільшого також із Полісся. Отже, як бачимо, сьогодні все ще залишається відкритим питання наукового видання корпусу текстів замовлянь.

Паралельно з фіксацією замовлянь відбувається й наукове осмислення цих творів та усього того, що їх супроводжує. Так, у XIX ст. вчені основну увагу приділяли питанню походження замовляльних формул, адже переважно саме в них вбачали залишки язичницьких молитов, з трансформованою образною системою на користь християнських образів. Зосередженість на питаннях генези сприяла аналізу форми замовлянь, їх образної системи та поетичних особливостей.

Найбільш дискусійним та водночас актуальним і сьогодні залишається питання жанрової диференціації цього пласту фольклору. Термінологічна синонімія, яка бере свій початок з народної традиції, зумовила виокремлення, розмежування й дискусію щодо класифікації замовляльних текстів. Таким чином, маємо два домінуючі типи класифікації: перший – тематичний, другий, найбільш дискусійний, – жанровий. Власне жанровий принцип диференціації фольклорних текстів сприяв виокремленню корпусу замовлянь у видове поняття «магічна поезія» (релігійно-магічні

тексти / okazіональна поезія / заклінальна поезія) та опису його жанрових різновидів.

Питання опису структури замовлянь розглянуто з урахуванням досвіду попередників, який систематизовано, зважаючи на конститутивні принципи аналізу структури цього пласту фольклору. Таким чином, структуру замовлянь, на мою думку, можна описати, використовуючи композиційний, семантичний, логіко-синтаксичний та модальний принципи. Думаю, є підстави твердити, що застосування композиційного принципу аналізу найбільш зрозуміле та звичне, хоча й досить непросте, адже треба чітко збагнути зміст тексту і побачити елементи композиції. Одна річ, коли текст композиційно повний, інша – коли відсутні окремі елементи. Наступним за складністю застосування є модальний принцип, що передбачає визначення типу тексту (сюжетний чи безсюжетний текст), а відтак виокремлення основних типів формул, які є основою їхньої структури. Якщо модальний принцип передбачає виділення формул-одиниць, то логіко-синтаксичний дає можливість зрозуміти функціонування структурних одиниць, умови, логіку і характер поєднання. Застосування цього принципу дало змогу розробити логічну узагальнену та наскрізну класифікацію замовляльних текстів. Виокремлення використання формул як основної текстової одиниці наочно доводить формульний характер замовлянь.

При аналізі замовлянь не просто використовувати семантичний принцип, адже це означає, що треба працювати не лише зі змістом, а й зі смислами, які передбачають виділення певної інваріантної смислової формули (умовної схеми) та її виявлення в текстах замовлянь.

Більш складна процедура аналізу тексту виникла при застосуванні нарративного методу, сама назва якого вказує на те, що тексти повинні мати певний ступінь нарративності. Хоча замовляння нарративного характеру, зважаючи на функціональну спрямованість та об'єм окремих текстів, оповідь подекуди може виходити за межі тексту і ховатися в обряді або предметах. Відтак, застосовуючи нарративний метод при аналізі замовлянь, варто враховувати ступінь їхньої нарративності. Безперечно, найбільш зручно аналізувати тексти з повною нарративністю, але й короткі тексти зберігають основну трансформаційну формулу і можуть представляти нарративну модель.

Аналіз близько 200 текстів демонструє типи повної та неповної нарративної моделі, а також їхніх різновидів. Застосування досвіду аналізу структури замовлянь литовських вчених на українському матеріалі дало змогу ствердити, що відповідним тематичним групам замовлянь характерні певні різновиди нарративних моделей.

Окремої уваги заслуговує питання суб'єктно-об'єктних відношень, що є основою побудови трансформаційної формули. Дискусійним є визначення об'єкта – на кого спрямована дія тексту – на людину, хворобу або здоров'я.

Текстовий наратив акцентує на хворобі або здоров'ї, формуючи таким чином трансформаційну модель, за якою в початковій ситуації суб'єкт (хворий) тісно пов'язаний з негативним об'єктом (хворобою), а в кінцевій ситуації суб'єкт повертає собі здоров'я (позитивний об'єкт). Отже, варто бути уважним при визначенні актантних ролей у тексті та обряді. Виявляється, що на текстовому рівні реципієнт (той, на кого спрямована дія) може виражатися як суб'єкт, як негативний об'єкт і як позитивний об'єкт, а в центрі обряду завжди буде суб'єкт. Відмінність між текстовим та обрядовим рівнем простежується й щодо відправника тексту – якщо в обряді він завжди наявний (бо текст хтось промовляє), то в межах тексту гіпотетичний. Окрім того, коли на текстовому рівні дію чітко виконують над негативним об'єктом (адресат і реципієнт утворюють цілісність), то на рівні обряду реципієнт (суб'єкт) – це людина (худоба), а адресат (негативний об'єкт / позитивний об'єкт) – хвороба / здоров'я.

Неабияке значення для розуміння структури замовлянь має усвідомлення просторово-часових характеристик таких текстів. У межах дослідження вдалося виокремити кілька моделей опису простору, які за своєю суттю формують єдину систему відображення картини світу за посередництва різних семіотичних втілень. Отже, у деяких текстах можна простежити «універсальну модель світу», яка захована в образі «світового дерева». Коли в окремих текстах чітко бачимо триступеневість цього образу (вертикальна вісь), то в інших замовляннях акцентовано на його основній ознаці – центрі світу. В замовляннях простір має й інші параметри та описує горизонтальну вісь, у межах якої переміщується герой. Такі переміщення часто мають два «напрямки»: один описує рух героїв до місця здійснення ритуалу, а інший відображає ідею відвідин «чужого світу». Відтак такий простір відтворено за двома схемами. Перший спосіб переміщення героя до визначеного місця демонструє так зване ступеневе звуження простору (за аналогією до «ступеневого звуження образу», на яке вказував О. Дей) і сприяє фокусуванню простору. Інший демонструє перехід межі, розбиваючи простір на свій/чужий, який конкретизується за допомогою мовних конструкцій «тут» і «там», «...туди, де...» тощо. Характерно, що наявність таких мовних конструкцій зближує замовляння з текстами похоронної обрядовості. Якщо в одних текстах можна виокремити структуру простору, то в інших бачимо «нівелювання» меж світів. Це часто відбувається внаслідок певних прийомів: олюднення об'єкта природи; «перенесення» божеств на землю; вживання лексики на означення сімейно-родових відношень тощо.

Через мовні конструкції відбувається і маркування часу. Питання часових особливостей замовлянь окреслює не лише прийоми їх вираження, а й поділ часу на сакральний і буденний. З одного боку, все вказує на те, що замовляння завжди перебувають у сакральному часі і ця сакральність відображена у текстах за допомогою уособлення свят чи закликанням святих,

проте опосередкована вказівка (вітання, звертання до небесних світил, означення хвороби) часто дає уявлення про конкретний час доби. Зауважу, що коли на текстовому рівні бачимо ознаки сакрального та буденного часу, то час замовляльних обрядодій має ознаки оказіональності і наближається до сакральної сфери.

Вивчення текстів замовлянь дає можливість простежити окремі принципи означення народною свідомістю простору і часу. Мовні конструкції, які тут використовуються, окреслюють й особливості поетичного мислення. Народна традиція часто послуговується набором сталих конструкцій, які набувають ознак формул і стають характерною особливістю поетичної стилістики. У випадку замовлянь питання формульності більш масштабне. Особливості функціонування та збереження замовляльно-заклинальної традиції сприяло становленню текстів замовлянь як магічних формул, що дає підстави вести мову про явище «перетікання», тобто зміну статусу. Таке явище простежується на двох рівнях: перехід формул з одного типу в інший (наприклад, формули перерахунку часто набувають статусу формул відсилання) та перехід зі статусу формул-кліше у мікрожанр. Усе це розкриває перед дослідниками можливість у вирішенні питань текстоутворення, структури тексту, виокремлення текстових утворень у певні жанрові різновиди.

Аналіз доводить, що за допомогою формул, які відповідають відповідним частинам композиційної схеми замовлянь, можна творити більш або менш розгорнуті тексти. Такий підхід дав змогу В. Харитоновій вести мову про жанрові типи замовляльно-заклинальної поезії, а О. Лабашук виокремити примовку в окремий жанр.

Дослідження стану збереження локальної традиції Західної Бойківщини дозволило ствердити, що в межах окремого фольклорного діалекту функціонують однотипні тексти. Дев'ять текстів про Божу Матір, яка пряде, реалізують модель варіативності «як щось відпадає, так би уроки відпали», підтверджуючи висловлену ідею синонімічних та зворотних замінів (К. Чістов), а також варіативність усталених та змінних елементів зафіксованих зразків. Порівняння цих замовлянь з текстом з Олонецького збірника замовлянь XVII ст. доводить давність цих текстів.

Трансформацію поетичної образності простежено на прикладі замовляльної формули «уроки на сороки». Дослідження семантики цієї формули дало змогу проаналізувати шлях перетворення міфологічних уявлень про відьму у поетичну формулу й окреслити певне семантичне поле, в якому через семантичну спорідненість і смислові зв'язки у різний спосіб закодовано інформацію. Пошуки семантики цієї формули привели до уявлень про здатність відьми перетворюватися в сороку, до дитячої забавлянки, в якій Сорока діткам кашку варить і, зрештою, через обряд «бабина каша» до особливого статусу бабки-повитухи, якій, як і відьмі, притаманна

надзвичайна сила. Пошуки семантичних зв'язків справа нелегка й дискусійна, однак потрібна для формування принципів національної самобутності.

Дослідження жанру замовляльно-заклинальної поезії доводить, що і сьогодні ця традиція активна і потребує уваги науковців.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Парубій У. Ю. Українська okazіонально-обрядова поезія: проблема жанрової диференціації // Мандрівець. Тернопіль, 2005. №2 (55). С. 34–39.

2. Парубій У. Ю. Основні методологічні принципи структурної характеристики текстів okazіонально-обрядової поезії // Вісник Львівського університету. Львів, 2007. С. 232–239. (Серія філологічна; вип. 41. До 190-ліття від дня народження М. Костомарова і 110-ліття від дня смерті П. Куліша).

3. Парубій У. Ю. Наративні особливості та структурні моделі текстів замовлювально-заклинальної поезії (на матеріалі збірника «Полесские заговори (в записях 1970–1990-х гг)» // Фальклорная спадчына Р. Шырмы і Г. Цітовіча: вопыт збіральніцкай, наукавай і папулярызатарскай дзейнасці у кантэксце праблем адраджэння традыцыйнай культуры вёскі: матэрыялы ІХ Міжнар. навук. канф., (29–30 лістап. 2007г., г. Мінск) / Бел. дзярж. ун-т; рэдкал. І. С. Роуда [і інш.]; уклад. Т. А. Марозава. Мінск: Паркус плюс, 2008. С. 155–159.

4. Парубій У. Ю. Суб'єктно-об'єктна специфіка наративних моделей у замовляннях // Вісник Львівського університету. Львів, 2010. С. 315–320. (Серія філологічна; вип. 43).

5. Парубій У. Особливості побутування замовлювально-заклинальної традиції в селах Західної Бойківщини (географія побутування) // Lemkowie, Wojkowie, Rusini historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Zielona Góra, 2015. С. 683–693.

6. Парубій У. Варіативність замовлювально-заклинальних текстів у селах Західної Бойківщини // Україністика – минуле, сучасне, майбутнє: збірник наукових праць «Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost» III. Brno, 2015. С. 463–470.

7. Парубій У. Семантика замовляльної формули «уроки на сороки» // Міфологія і фольклор. Український науково-освітній журнал. Львів, 2017. №1–4. С. 46–52.

АНОТАЦІЯ

Парубій У. Ю. Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.10.07 – фольклористика. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2019.

У дисертації здійснено огляд видань, в яких було опубліковано тексти замовлянь. Це сприяло формуванню джерельної бази дослідження. Теоретичні напрацювання українських та зарубіжних учених сформували основи та вектори дослідження цього жанру протягом останніх століть. Перші наукові дослідження замовлянь, які починаються паралельно зі збором фольклорного матеріалу, порушують питання генези жанру, структурних особливостей, образної системи, класифікації, методів збору та фіксації фольклорних зразків

У дисертації обґрунтовано проблему жанрової диференціації текстів замовляльно-заклинальної поезії. Головну увагу зосереджено на аналізі основних підходів щодо їх класифікації, що дало змогу звернути увагу на рівні взаємодії замовляльних текстів з іншими жанрами фольклору.

Вперше використано теоретичні напрацювання представників французької семіотичної школи (А.-Ж. Греймас) для опису структури нарративних моделей українських замовлянь. Розширено методологічний аналіз структурних елементів.

Обґрунтування нарративності в текстах замовляльно-заклинальної поезії, використання досвіду аналізу нарративної структури замовлянь литовської дослідниці Д. Вайткявічене та застосування її трансформаційної моделі дало змогу проаналізувати 200 текстів замовлянь і довести, що є два види нарративних моделей: повна і неповна. У текстах з повною нарративною моделлю можна виділити два типи трансформації. Перший тип передбачає відокремлення негативного об'єкта від хворого, а другий – знищення негативного об'єкта.

В результаті дослідження з'ясовано подібність нарративних моделей литовської та української замовляльно-заклинальної традицій. Аналіз текстів замовлянь довів, що для певних тематичних груп лікувальних замовлянь характерні відповідні типові нарративні моделі.

Вдалося простежити певні моделі опису простору, стверджено, що часові характеристики виявляються як у конкретних назвах (називаннях), так і мовних конструкціях

Особливості функціонування та збереження замовляльно-заклинальної традиції сприяли становленню текстів замовлянь як магічних формул, а також виокремлення формульних елементів у замовляльних текстах. Формульна основа текстів стимулювала виокремлення семантичних формул-

кліше, які приховують механізм трансформації фольклорної образності. Яскравим прикладом такої семантичної формули є формула «уроки на сороки».

Ключові слова: замовляльно-заклинальна поезія, структура тексту, нарративні моделі, поетика, семантика, фольклорний образ, формульність.

АННОТАЦІЯ

Парубий У. Ю. Українська заговорно-заклинательна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру. – Кваліфікаційний науковий труд на правах рукопису.

Дисертація на соискание научної ступені кандидата філологічних наук по спеціальності 10.01.07 – фольклористика. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2019.

В дисертації зроблено огляд видань, в яких було опубліковано тексти заговоров. Це сприяло формуванню джерельної бази дослідження. Теоретичні напрацювання українських та зарубіжних учених протягом останніх століть сформували основи та вектори дослідження цього жанру. Перші наукові дослідження заговоров, які починаються паралельно зі збором фольклорного матеріалу, піднімають питання генезису жанру, структурних особливостей, образної системи, класифікації, методів збору та фіксації фольклорних образців.

В дисертації обґрунтовано проблему жанрової диференціації текстів заговорно-заклинательної поезії. Головна увага зосереджена на аналізі основних підходів до їх класифікації, що дозволило звернути увагу на рівні взаємодії заклинательних текстів з іншими жанрами фольклору.

Для опису структури нарративних моделей українських заговоров вперше використано теоретичні напрацювання представників французької семиотическої школи (А.-Ж. Греймас). Розширений методологічний аналіз структурних елементів.

Обґрунтування нарративності в текстах заговорно-заклинательної поезії, використання досвіду аналізу нарративної структури заговоров литовської дослідниці Д. Вайткявичене та застосування її трансформаційної моделі дозволило проаналізувати тексти заговоров і довести, що існують два види нарративних моделей: повна та неповна. В текстах з повною нарративною моделлю можна виділити два типи трансформації. Перший тип передбачає обособлення негативного об'єкта від більшого, а другий – знищення негативного об'єкта.

В результаті дослідження встановлено схожість нарративних моделей литовської та української заговорно-заклинательної традиції. Аналіз заговорних текстів показав, що для певних тематических груп лікувальних заговоров характерні відповідні типові нарративні моделі.

Удалось проследить определенные модели описания пространства, утверждено, что временные характеристики проявляются как в конкретных названиях, так и языковых конструкциях.

Особенности функционирования и сохранения заговорно-заклинательной традиции способствовали становлению текстов заговоров как магических формул, а также выделению формульных элементов в заговорных текстах. Формульная основа текстов способствует выделению семантических формул-клише, которые скрывают механизм трансформации фольклорной образности. Ярким примером такой семантической формулы является формула «уроки на сороки».

Ключевые слова: заговорно-заклинательная поэзия, структура текста, нарративные модели, поэтика, семантика, фольклорный образ, формульность.

SUMMARY

Parubiy U.Yu. Ukrainian spell and incantation poetry: structural semantic peculiarities and the poetics of genre. – Manuscript. Thesis for a Candidate's Degree in Philology: Speciality 10.10.07 – Folklore studies. – Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2019.

The thesis substantiates the problem of genre differentiation of texts from spell and incantation poetry. It is for the first time that the paper employs theoretical conclusions of the representatives of the French school of semiotics (Algirdas Julius Greimas) to describe the structure of the narrative models of Ukrainian incantations. The methodological analysis of structural elements has been expanded.

Overview of publications presenting incantation texts helped compile the data basis of the sources for the research, and revealed the timeline for using the genre, such as the first record about the use of the texts, and the application of magic practices accumulated in chronicles and court acts; and offered a review of genres of oral literature.

The accomplishments of Ukrainian and international theoretical researchers offer the basis and set vectors to study this genre over the several recent centuries. The early scholarly research of the genre originates parallel to collecting folklore materials. They raise the issues of the genesis of the genre, its structural peculiarities, the system of imagery, classification, as well as methods to accumulate and record samples of folklore.

It was analyzed the academic legacy of scholars on structural description of incantations. It was identified several methodological principles to describe the structure.

Substantiation of the narrative nature in incantation poems, the use of experience in the analysis of the narrative structure of spell texts suggested by a Lithuanian researcher D. Vaytkiavichene, and the application of its transformational model helped us study the following actant roles in the spells.

Analysis of the incantation texts showed several narrative models: complete and incomplete. Texts with complete narrative model reveal two types of transformation, Type one provides separation of the negative object from the sick person, while the second type implies the destruction of the negative object. Texts with incomplete narrative model have a leading part with the sorcerer, or a mythical character.

Analysis of spell texts helped highlight the peculiarities of poetic thinking. Peculiarities of functioning and preservation of spell and incantation tradition facilitated the enhancement of spell texts as magical formulas, and also extract the formula elements in the incantation texts themselves. The material analyzed offers evidence to highlight certain types of formula within the texts, and mark them as text-formative, or, with regard for the ceremonial situation, experience of the performer, rather to “transfer” the same formula into the category of microgenre. The inter-status migration of the formula elements facilitates flexible structural transformations that are also reflected in the poetics of incantations. The formula basis of the texts also helps identify the semantic clichéd formula containing the mechanism of transformation of folklore imagery. A bright illustration to the semantic formula is the one of [*uroky na soroky*] (*magpie for evil eye*). The study of its semantic meaning helped us track the transformation of mythological assumptions about a witch into a poetic formula. In addition, we defined a certain semantic field that in different ways encrypted information through semantic affinity and sense relations. In actual fact, the peculiarity expresses certain principles of aesthetic effect described by Otto Rank as the “economy of thought” which is the basis for inherent means of aesthetic effect.

Analysis of the preservation status of the local tradition in Western Boykivshchyna showed some valid evidence that within a separate folklore dialect, there function homotypic texts that confirm the theory of “folklore dialects” and the area specific distribution of certain phenomena within one ethnographic group.

Key words: incantation and spell texts, text structure, narrative models, poetics, semantics, folklore imagery, formula-based structure.

Підписано до друку 29.10.2019 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 93. Наклад 100 прим.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>.